

Sociologie se od počátku devatenáctého století rozvíjela jako velký intelektuální projekt, zpracovávající vzrušení, úzkost i nadšení, vzbuze-
rozpadem tradičních společností na evropském kontinentu a v jeho
kulturním okruhu. Politická smrt, jež kácela trůny po tisíc let nevy-
vratitelné, vznik nacionálního státu, masivní nástup dosud pře-
hlíženého „třetího stavu“ – měšťanů, nová podoba nerovnosti i probou-
zející se sebevědomí a zoufalá útočnost dělnictva jako „čtvrtého stavu“,
úplně základní změny ekonomických pořádků, naděje, jež vzbuzovaly
ohromné zdroje uvolňované vědou jako novou výrobní silou, i lidský
kapitál, osvobozený občanskými svobodami, – ale také obavy, jež vyvstá-
valy tvář v tvář rýsuje se konfliktům mezi nově nacionalistickými
státy i mezi masovými ideologiemi, zhroucení tradičních mechanismů
sociální kontroly při rozsáhlé urbanizaci a sekularizaci, to všechno bylo
součástí laviny změn, pro niž historikové těžko hledali obdobu.

Sociologie se ustavila na počátku devatenáctého století, aby tyto
změny intelektuálně zvládla tím, že je vysvětlí – anebo aspoň racio-
nalizuje, tj. zpřehlední a uspořádá tak, aby neděsily. Velké vyprávění
o pokroku muselo však obsahovat i něco stálého, na co se lze oprávdou
spolehnout; báječná loď moderního věku potřebovala kotvu. Našla ji ve
vyprávění o rodině, která tvoří základ státu, nemění se ani tváří v tvář
všem změnám a poskytuje útočiště v nepohodě.

* RODINA SE MĚNÍ, ALE VŽDY JE STABILIZUJÍCÍM PRVKEM SPOLEČNOSTI

Učebnice sociologie po dlouhou dobu začínaly tvrzením, že rodina je
pro sociologii příkladem morfostatické instituce. Představuje sociální
zařízení, jehož základním účelem je vytvářet soukromý prostor pro
reprodukcii společnosti, stíněný proti vířícímu a nepřehlednému světu
veřejnému. Chrání své členy, nemění svůj tvar, vnitřní uspořádání ani
habitus a změny ve svém okolí vyrovnává. Vývoj či pokrok tím rodina
ovšem nebrzdí. Naopak: svou stabilitou dynamiku umožňuje a v jistém
smyslu i podporuje, protože brání společenský systém před chaosem
a zhroucením.

Tak jako byla rodina kotvou jistoty pro obyčejného člověka, byla i pro
badatele při zkoumání společenského vývoje stálým prvkem. O rodině si
mohl být sociální teoretik dlouho jist, že se ve svých funkcích i základní
struktúře ve svém dnešním stavu neliší významně od toho, jak vypadala
na počátku naší civilizace. A že může s rozumnou mírou jistoty předpo-

kládat principiálně stejné fungování a strukturu rodiny třeba i po dal-
ším století dynamického vývoje moderních společností. Povaha moci,
povaha osídlení, povaha nerovnosti, povaha práce – to všechno a ještě
mnohé další procházelo revolučními změnami a dalo se očekávat, že
se bude měnit i dále. Ale tatínek, maminka a děti? Jevilo se, že rodina
působí a bude dál působit jako nenápadný, ale velmi významný stabili-
zující prvek, který zaručuje společností koherenci a staví hráz anomii
v proudu radikálních změn.

Toto přesvědčení vládlo v sociologii po celé devatenácté a ještě i přes
první polovinu dvacátého století. Pokud bylo vzácně zpochybněno, pak
jen nostalgickými hlasy těch, kdož litovali zániku tradičních společností;
i ti však viděli ten zánik spíše v úpadku rodinného života nižších vrstev
společnosti.

Přesvědčení o tom, že (měšťanská) evropská rodina devatenáctého
století vyznačuje se tak znamenitou funkčností, že odkazuje k něčemu,
co tu vlastně vždycky bylo a také tu navždy zůstane, nerušily ani kolo-
niálními výboji zprostředkované kontakty s jinými kulturami a jinými
uspořádáními legitimity reprodukčního procesu. Byly vesměs zpraco-
vávány v povážlivě spekulativní konstrukce. Univerzitního profesora či
soukromého učence druhé poloviny devatenáctého století (ženy se tehdy
podobným aktivitám ještě nevěnovaly), bezpečně usazeného v patriar-
chálním prostředí měšťanské rodiny, muselo hrát a příjemně vzrušo-
vat rozvíjení představ o nelitostném matriarchátu na počátku našich
dějin a o kuriózních snubních praktikách divošských kmenů na ostro-
vech věčné lásky. K jeho konceptu rodiny to všechno tvořilo jen jakési
barvitě pozadí.

Přesvědčení o stabilitě a neměnnosti určité, pro náš kulturní
okruh charakteristické, formy rodiny ovšem nutno odlišit od stabi-
lity přesvědčení, že rodina je stabilizujícím prvkem sociálního sys-
tému, ať už vypadá jakkoli. Už nejstarší etické a morálně normativní
spisy poukazují na to, že jakmile lidé přestávají plnit rodinné závazky,
společnost ztrácí svou sílu. Konfucius, zakladatel náboženství, jež je
živé dodnes, byl už před dvaceti pěti stoletími přesvědčen, že by při-
šlo štěstí a prosperity, kdyby se každý choval řádně ve svém rodin-
ním životě. Nepřehlédnutelná část nejstarších posvátných židovských
knih – *Exodus*, *Deuteronomium*, *Ecclesiastes (Kazatel)* i *Žalmy* a *Příslaví* –
klade důraz na význam poslušného dodržování pravidel rodinného
života. Také nejstarší dochované indické spisy – jako *Rgvéd*, napsané
někdy v druhém tisíciletí před naším letopočtem – věnují značnou
pozornost rodině.

Hierarchické uspořádání rodinných vztahů sloužilo od nepaměti jako opora a legitimizace hierarchických uspořádání vyšších společenských celků a respektování moci hlavy rodiny socializovalo k respektování moci panovníka. Jak pěkně ukazuje Hannah Arendtová [1959], i v kolébe demokracie, řecké *polis*, byli svobodnými občany jen muži, patriarchové svých klanů a rozsáhlých domácností, v nichž vládli despotickou mocí. Prostorem svobody a rovnosti byl pouze prostor veřejný, kdežto rodina byla prototypem hierarchie a pevně uspořádanosti. Filozofující a spekulativní teorie rodiny vždycky k těmto skutečnostem odkazovaly. Vývoji raně sociologických teorií rodiny zejména v devátém století bude věnována *první kapitola* této knihy, v které najdete i základní poučení o počátcích české sociologie rodiny. Pozornost věnovaná vývoji rodiny, jak se obrází ve vývoji teoretizování o rodině, je výrazem našeho přesvědčení, že každý sociální jev má i svůj generický klíč. Pro společenské instituce platí to, pro co ekonomové vytvořili název *path dependency* – tedy závislost současného stavu na tom, jakými stavy instituce ve své historii prošla. Rodina jako instituce (ale i každá jednotlivá rodina se svou historií) může být přímo exemplárním příkladem takové závislosti.

S nástupem „velkých teorií“ do sociologie na konci padesátých let dvacátého století stává se nahodilá a spekulativní teoretizování o rodině nadále neudržitelné. Po několika desetiletích stagnace, jež nastala po úpadku spekulativních teorií a byla vyplněna popisnými a nesystematickými pracemi, objevuje se – samozřejmě že v souvislosti s Talcottem Parsonsem – „velká teorie“ i v sociologii rodiny. Strukturální functionalismus dokázal postavit sociologickou teorii rodiny, jež funkčně zapadla do jeho velké systémové teorie společnosti.

Současně s pokrokem historického bádání a s rozvojem vědecké kulturní antropologie, která nahradila často diletantské etnografické postřehy z exotických kultur, je v padesátých letech souběžně formulována Williamem J. Goodem i druhá velká teorie rodiny padesátých let. Je to teorie pojatá nikoli funkcionalisticky a strukturálně, ale na základě historických a antropologických srovnávacích bádání. Tyto dvě základní sociologické teorie moderní rodiny (a jejich přijetí, ohlas a kritika) tvoří obsah *druhé kapitoly* naší sociologie rodiny.

Na konci šedesátých a zejména v sedmdesátých letech jsou pak – v odporu k vládnoucímu strukturálnímu funkcionalismu v akademickém světě i jako analogie k němu – činěny pokusy formulovat teorii rodiny v rámci konkurenčních sociologických paradigmat. Objevují se v teorii sociální směny, v teorii sociálního konfliktu i ve fenomenu-

Tabulka 1.1 Základní etapy ve vývoji lidské rodiny

Počátky lidské párové rodiny	Million let před naším letopočtem?	Silná sexuální vazba heterosexuálních párů doprovázená spoluprací na výchově dětí. Je nutná zejména pro dlouhé období nedospělosti a závislosti u člověka ve srovnání s ostatními živočišnými druhy
Složitě příbuzenské systémy v kmenových společnostech; vznik tabu incestu?	8 000 let před naším letopočtem?	Rozšířené příbuzenské sítě se složitými pravidly ekonomických a sňubních výměn uvnitř i mezi příbuzenskými velkородinami. Některé příbuzenské systémy jsou matriomonální a/anebo matriokální, ale většina je zřejmě patrimonální a patrilokální, vyskytují se ovšem i jiné formy. Rodové struktury jsou totožné s celou nadindividuální sociální organizací
Vynořují se nepřibuzenské systémy sociální organizace. Úpadek složitých systémů výměn a počátek vzestupu patrimonální domácnosti	Asi 3 000 let před naším letopočtem v Mezopotámii a Egyptě; asi 600 let před n. l. v Řecku a v Číně	Vznik prvních států jako sociálních organizací nad rodinnými sítěmi. Upadají kmenové rodové systémy a jsou nahrazovány patrimonálními domácnostmi, jimž vládou muži, kteří drží ve svých rukou vlastnictví domácnosti, do které patří služebnictvo a všichni v domě, často i čeled ozbrojená k ochraně domácnosti
Vzestup byrokratického státu a kapitalistické ekonomiky. Vynořuje se domácí soukromí	Sedmnácté a osmnácté století n. l. v západní Evropě a severní Americe	Domácnost přestává být zároveň místem zaměstnání a její obranu přejímá obec a stát. Moc patriarchální hlavy domácnosti upadá. Vynořuje se nukleární rodina jako ideální typ – s mužem, který rodinu ekonomicky a sociálně zajišťuje, a ženou, která se stará o domácínost. Na místo rodičí sjednávavých manželství nastupuje individualizovaný sňatkový trh
Diverzifikace způsobů párování a domácností. Tendence k rovnoprávné pozici ženy a muže při vyjednávání o vztahu a rodině	Druhá polovina dvacátého století v bohatých průmyslových společnostech	Různorodost rodinných forem. Vzestup rozvodovosti a opakovaných manželství, všeobecná zaměstnanost žen a hluboké změny v mužské a ženské sociální roli. Vzestup nesezdaných soužití před, po i místo manželství. Vynořují se <i>singles</i> jako významná sociální skupina a stav

Pramen: Collins, 1985

logicky orientované sociologii, často s využitím podnětů symbolického interakcionismu a sociálního konstruktivismu; také sociobiologie věnuje významnou pozornost rodinnému chování člověka. S možností jakési výjimky u symbolického interakcionismu se však úspěch strukturálního funkcionalismu nepodařilo opakovat. Místo toho došlo v soci-

1 |
logické teorii k rozpadu jednolitého pohledu na rodinu, který dosud nebyl překonán. Přehled těchto teoretických pokusů je obsahem *třetí kapitoly* naší učebnice.

Už v devatenáctém století ovšem byla obrácena pozornost sociologie, zejména díky dílu Karla Marxe, ke skutečnosti, že všechny lidské společnosti jsou vertikálně diferencovány. Životní šance, způsob života i vidění společnosti se liší podle toho, na kterém místě sociální vertikály se člověk nachází. Liší se i rodiny ve svém habitu, ustrojení a vzájemných vztazích. *Čtvrtá kapitola* této knihy je věnována třídní diferenciaci rodinného chování. Rodina je univerzální lidská instituce, je však zároveň i základním kamenem sociální nerovnosti: v reprodukčním chování, rozdílným způsobem péče o děti i povahou výbavy v podobě kulturního a sociálního kapitálu přenáší rodina nerovnost z generace na generaci a přispívá ke stabilitě nespravedlivosti lidského údělu. Zejména anglická sociologie s tradičně vyvinutým smyslem pro třídní rozdíly pracovala v sociologii rodiny toto hledisko, zatímco americká sociologie se opírá spíše o pojem stratifikace a francouzská si všímá zejména interakce mezi rodinnými a vzdělávacími systémy a je otevřenější vlivu kulturní antropologie. Všechny studie ukazují, že rodina působí jako nejmocnější prvek z těch, jež se snaží mařit soudobé úsilí západních společností o vyrovnání lidských šancí alespoň v okamžiku sociálního startu. I poté, co byl zeslaben vliv předávání ekonomického kapitálu a otevřenost vzdělávacího systému až po všeobecný přístup k univerzitnímu vzdělání oslabila podstatně vliv rodinného kulturního kapitálu, vynořil se nový prvek, kterému také věnujeme pozornost v této kapitole: je to existence kognitivních tříd, nesteréjně intelektuální výbavy rodičů, dědičností přenášené na děti a sociálně posilované.

Pátá kapitola je o lásce. Ta je dnes vlastně jediným legitimním důvodem k založení rodiny. Jak ovšem ukazují teorie sňatkového trhu, sociální a kulturní determinanty výběrového párování ovlivňují vznik rodiny nereflektovaně, ale o to účinněji. Ovlivňují i to, co je považováno obecně za říši spontaneity, lidské sexuální chování. Sex je od pradávna i instrumentem moci a kulturní vzorce jeho regulace prošly několika revolučními transformacemi, mezi nimiž ta poslední sexuální revoluce, která se u nás opožděně zviditelnila změnou ekonomického řádu a návratem kapitalismu, není mezi nimi tou nejvýznamnější.

Rodina se ovšem z lidského páru zakládá až narozením prvního dítěte. Na rozdíl od domácnosti, kterou mohou tvořit a často také tvoří jak lidé opačného, tak i stejného pohlaví žijící v páru a jež se zakládá také soužitím jině, větší skupiny osob, at už pokrevně spjatých, anebo nikoli,

19 |
pro rodinu je svazek krve (nebo aspoň adopce pokrevního svazku) definující vlastností. Rodičovství ustavuje rodinu a je mu věnována *šestá kapitola*. V tradiční společnosti rodičovství bylo tou nejpřirozenější věcí na světě, soudobá sociologie rodiny stojí před vysvětlením jeho nesa- mozřejmosti: mateřství změnilo se pro většinu žen z jejich přirozeného údelu v akt vědomé volby. Rodičovství tím mnoho získalo, ale řada jistot se z něho zároveň ztrácí. Postavení rodičů při socializaci dítěte je zatlačo- váno do pozadí mocným vlivem vrstevnické skupiny, jejíž hodnoty jsou stále více určovány vlivem hromadných sdělovacích prostředků; auto- nomie rodičů je omezoována všude pronikajícími veřejnými institucemi a pro teorii socializace se stává nesamozřejmou i socializace k mužské a ženské sociální roli.

Právě tyto základní sociální role totiž prošly a dále procházejí hlu- bokou a historicky jedinečnou vnitřní přestavbou. Změnilo to povahu rodiny i v tom, čím rodina přes všechno vnější zdání stále pro člověka je, totiž nejvýznamnější ekonomickou institucí. Struktura vztahů v rodině se zaměstnanou ženou vypadá jinak, a jinak vypadají i všednodennost v takové rodině a možnosti a limity pro takovou rodinu. Domácnosti s dětmi, kde oba rodiče pracují, se právě v posledním půlstoletí minu- lého věku staly opět z výjimky obecným stavem. Sociologické zmapo- vání a teoretické zpracování těchto změn je předmětem naší pozornosti v *kapitole sedmé*.

Osmá kapitola je věnována jinému jevu v rodinném chování, který ztratil povahu výjimky: rozvodu, kterým pozdně moderní doba atakuje tradiční...*dokud nás smrt nerozdělí*. Tato změna vnitřně změnila i rodiny, jichž se přímo nedotkla. Kapitola sleduje nejprve, jak se měnily právní úpravy rozlučitelnosti manželství až k dnešnímu liberálnímu zákono- dárství, jež je výrazem postupného nastolení společenské oprávněnosti seriální monogamie, v níž – alespoň jako v jedné z forem rodinného cho- vání – dnes žijí společnosti našeho kulturního okruhu. Uvádí také do mezinárodního kontextu vývoj rozvodovosti v naší společnosti. Těžiště kapitoly však spočívá v přehledu pokusů, v nichž se sociologie snažila a snaží teoreticky vysvětlit rozvodové chování a najít tzv. prediktory rozvodu, tedy znaky, jimiž se vyznačuje pár, který má větší pravděpo- dobnost rozvodu; sociologii samozřejmě nejde o charakteristiky osob- nostní, ale o objektivní sociální znaky, jako je věk, vzdělání... Protože rozvodové chování vede vesměs k opakovanému manželství, je v této kapitole přehlédnuta i rostoucí literatura věnovaná tomuto jevu.

Konec manželství byl vždycky vnímán jako konec rodiny, alespoň té měšťanské nukleární, a kapitolou o rozvodu by mohla končit i naše

knížka. Ale tak jako rozvodem rodina v realitě nekončí, nekončí jí ani naše knížka: následuje *kapitola devátá*, jež může jen naznačit, co se před námi otevírá na prahu nového tisíciletí, v době, která aspiruje na otevření nového věku postmoderního, ale které střízlivější pozorovatelé (Giddens, Beck) raději říkají doba pozdní anebo reflektované modernity.

Jako *desátou kapitolu* dodáváme na závěr knížky souhrnný přehled o současném stavu české rodiny. Není to kapitola jenom popisná: snaží se v převládajících charakteristikách české rodiny a ve vývoji rodinného chování v posledním půlstoletí (a zejména posledním desetiletí) rozoznat vynořující se nerovnováhy, které by, pokud bychom je přehlíželi, mohly přinést ohrožení sociální soudržnosti v naší společnosti.

* POVAHA ZMĚN RODINY OD TRADIČNÍ AŽ K POSTMODERNÍ SPOLEČNOSTI

Padesátá až osmdesátá léta dvacátého století jakoby podtrhla a sečetla celé zranění moderního věku; poslední dekáda minulého století už aspiruje na to, být počátkem úplně jiné epochy. Platí to i pro rodinu. Padesátá léta byla jakýmsi *retročasem*: rodina jakoby se pokusila obnovit své centrální postavení ve společnosti i svou tradiční vnitřní harmonii, pevnou hierarchii a funkční uspořádanost, která žila ve společnosti jako norma, i když v realitě snad ani nikdy neexistovala. V průběhu šedesátých let v západní Evropě, v USA i u nás dospívají a vstupují do společnosti mladí lidé narození těsně po druhé světové válce. Tato nebyvale silná generace, vychovaná pod vlivem pokleslého freudismu i poválečné destabilizace mnohdy krajně permissivně, má mimořádně generační sebevědomí. Je odhodlána prosadit svůj systém hodnot a klást společnosti velké otázky. Je odhodlána nepřehlížet rozpory, od nichž její rodiče v dobré víře odvraceli tvář. Vyrůstala právě v rodinách padesátých let, v době, jež bývá ve Spojených státech i v západní Evropě označována jako dekáda rodiny. V sociální rétorice, v reklamě (a nakonec i v sociologické teorii) vládla tehdy skutečně představa o rozkvetu pevné, šťastné dvougenerační rodiny, manželského páru v rodinném domku na předměstí, s funkčně (tradičně) oddělenými a vzájemně se doplňujícími rolmi muže a ženy a s alespoň třemi dětmi. V realitě je to ovšem právě konec tohoto desetiletí, kdy započal trend snižování počtu dětí v rodině a nastalo zvyšování počtu rozvodů.

Děti v rodině vnímaly ostřeji rodinnou realitu nežli rodinnou rétoriku. Když pak dospívaly, odmítly rodinnou rétoriku jako pokrytec-

kou a začaly klást otázku po samém smyslu tradiční rodiny. Západní Evropou a Spojenými státy prošla vlna sociálních nepokojů, radikálních hnutí a (zatím) i posledního vzmachu velkých ideologií. Pod vlivem marxismu (často radikálního, maoistického zabarvení) a feminismu (v radikální podobě i lesbicky orientovaného) byla tradiční rodina označena za ideologický, utlačující koncept, jež nereprezentuje nic v realitě; a pokud ano, tím hůř!

Nešlo ovšem jen o změnu rétoriky. Radikální kritika rodiny skutečně prokázala, že instituce, která byla považována za snad nejstabilnější výtvar naší civilizace, se nejméně od konce první světové války podstatně změnila a dále mění. A že se mění nikoli okrajově, ale ve svých nejzákladnějších charakteristikách. I když si je můžeme úvodem jen předběžně vypočítat, přece je nutné zaznamenat, že se jedná o změny, jež mají vesměs hluboké kořeny, ale právě v druhé polovině dvacátého století se zviditelnily. Jsou to zejména:

1. V křesťanském kulturním okruhu měla po staletí rodina monopol na legitimní sex. Tento monopol padl. Nejprve se stal všeobecně legitimním sex předmanželský, pak se začal klást otazník i nad monopolní právo manželského partnera na sex toho druhého.

2. I při ztrátě monopolu na legitimizaci sexu mohla se monogamická párová rodina zachovat jako institucionalizovaná legitimizace reprodukčního aktu. Protože nové technologie (zejména hormonální antikoncepce, ale i nitroděložní tělíčko – UID, vasktomie...) poprvé v historii lidstva postavily opravdu účinnou hráz mezi sex a početí, i při legitimizaci mimomanželského (před-, po-, případně extramanželského, tedy nevěry) sexu mohl jí zůstat monopol na legitimizaci plození dětí. Poměrně dlouho v rodině také zůstával. Od počátku sedmdesátých let ale ve všech společnostech našeho kulturního okruhu prudce stoupá počet nemanželských („nelegitimních“) dětí. V zemích, kde se čtvrtina (ale už i více než polovina) dětí rodí mimo manželství, je pak už těžké mluvit o legitimítě či nelegimitě dětí a o monopolu manželství na plození a socializaci dětí.

3. Tradiční rodina přispívala ke stabilitě společnosti i tím, že výběr manželského partnera nebyl v rukou těch, kdož zakládali rodiny v novém pokolení, nýbrž byl v rukou jejich rodičů. Ti samozřejmě vybírali i (vesměs však především) s ohledem na to, nakolik je uvažovaný partner vhodný z hlediska zachování společenského postavení rodiny, jejího majetku i kulturního habitu. Individualistické klima, hodnota svobodné volby, zdůrazňovaná na úkor hodnoty odpovědnosti, a ztráta sociálních distancí v demokratických společnostech způsobily spolu

s otevřeností mobilitních drah postupně podstatně oslabení vlivu rodiny původu na potenciální status rodiny prokreční a minimalizovaly tento stabilizující prvek. Dvě světové války, světová hospodářská krize mezi nimi, u nás zejména i komunistický puč, také demonstrovaly, jak malá je jistota trvalého držení a nezměnitelné hodnoty rodinných majetků.

4. Křesťanství pojímalo manželství jako instituci, která je těmi, kdož byli jednou sezdáni, nezrušitelná. Rodinu jednou založenou považovalo za doživotní. Za trvalost rodiny ručila náboženská víra svou nejvyšší autoritou: *Co Bůh spojil, člověk nerozlučíj*. Toto pojetí však bylo úspěšně napadeno pojetím manželství jako občanské smlouvy. Jako právního kontraktu, jenž patří k těm, které jsou vypověditelné kteroukoli ze stran. Transcendentní garance svazku slábne a mizí. Na její místo nastoupil prvek tak prchavý, jako je láska, založená na sexuální přitažlivosti. Začal růst počet rozvodů a opakovaných manželství.

5. Prohlubující se dělba práce a rozvoj speciálních institucí vyvlástliše a pracoviště a rodině se vzdálil námezdně zaměstnaný muž. Po oslabení produkční funkce rodiny ztrácely postupně naléhavost i další její základní funkce. Tam, kde byla rodina kdysi nezastupitelná, nastoupili specialisté a formální organizace. Škola převzala od rodiny vzdělávání dětí a masmédiu zrušila monopol rodiny na jejich socializaci k respektovaným hodnotám a správnému životnímu stylu. Lékaři, nemocnice a síť sociálních zařízení převzaly od rodiny péči o nemocné, staré a postižené. Rodině zůstal konzum, zábava a citové bezpečí, z čehož jen v tom posledním je ještě nenahraditelná. To ji ovšem vyděluje z komunity, stává se z ní *útočiště před bezcitným světem*, jak v duchu své doby s notnou dávkou ironie nazývá svou knihu o rodině Christopher Lasch [1977].

6. Párová monogamická rodina je instituce, kterou si naše civilizace vybudovala jako svůj způsob ochrany reprodukčního procesu. Hlavním smyslem rodiny byla výchova dětí. Děti se rodilo hodně, a i když jejich následný počet v rodině snižovala vysoká úmrtnost, péče o ně dokázala naplnit život muže i ženy. Až v polovině dvacátého století dostala se člověku poprvé v jeho dějinách do rukou masově dostupná a poslední generaci už i naprosto účinná antikoncepce. Od poloviny sedmdesátých let začala v zemích našeho civilizizačního okruhu padat porodnost jako kámen a dnes je v mnoha z nich rodina s jediným dítětem nejčastějším typem rodiny. Rodina nejenže ztratila monopol na plození dětí, ona přestala namnoze mít děti vůbec. V sousedním Německu více než třetina manželských párů zůstává ze svého rozhodnutí celoživotně bezdětná a také u nás podíl dobrovolně bezdětných stoupá.

7. I pokud v rodině jsou, při zmíněném vyvláštění řady tradičních rodičovských funkcí formálními organizacemi jedno či dvě děti nedokáže naplnit život ženy ani muže. Změnila se i povaha práce, která je stále více manipulací se symboly než s předměty a nevyžaduje tedy fyzickou zdatnost: to, že je žena slabší než muž, ji už v zaměstnání nehandicapuje; hloupější není. Od konce padesátých let ženy hromadně opouštějí domácnost a profesní kariéra se pro ně stává stejně důležitou jako pro muže. Několik let věnovaných mateřství se mění z celoživotního údelu ve významnou, ale v prodlužujícím se životě už jen poměrně krátkou epizodu. Obsah a povaha komplementarity mužské a ženské role dostávají radikálně nový půdorys.

To všechno jsou naprosto podstatné změny, hluboce zasahující sociální struktury soudobých společností našeho civilizačního okruhu i individuální životy všech jejich členů. Některé změny pak vyvolávají nutně další měny, po rodině moderní přichází rodina postmoderní...

Tabulka 1.2 Základní charakteristiky tradiční, moderní a postmoderní rodiny

	Tradiční	Moderní	Postmoderní
Struktura	široká, vícenerační	nukleární, manželská	variabilní, individualizovaná
Základní kapitál	ekonomický	ekonomický, sociální, kulturní	sociální, KULTURNÍ
Legitimace	sex, děti	děti	NELEGITIMIZUJE
Role	komplementární, hierarchizované	segregované, komplementární	individualizované
Funkce	univerzální	pečovatelské, statusotvorné, citové	CITOVÉ
Autorita	otec	otec – matka, funkčně segregované	individualizovaná, slabá
Reprezentace diskursu	náboženský, církevní	občanský	masmediální
Mezigenerační přenos	patrilineární, autoritativní	demokratický, smíšený	slabý

Časem se ovšem ukázalo, že hloubka těchto změn byla v prvním šoku místy přeceněna a že „běžný člověk se v záplavě technických a sociálních změn ještě nerozpusťil... proplouvá stále ještě na své sociální kře, doprovázen několika málo skutečně blízkými lidmi s několika

1 | destkami bližších či vzdálenějších známých...“ [Keller, 1995:20]. Ukázalo se také, že tyto změny zasahují rodiny různých sociálních vrstev a různých subkultur v různém stupni a v různé podobě. Dochází tedy k tomu, že ve veřejném prostoru žijí vedle sebe lidé, povaha jejichž soukromého, rodinného prostoru je od sebe epochálně vzdálená. Spisovatel Ernest Bloch v románu *Náměstníci* už na počátku minulého století přišel s výstižným označením pro tento stav: *simultaneita nesoučasníků*. Aspirace na založení trvalého párového vztahu a touha po dětech jako po naplnění vlastního osudu zůstávají však pro naprostou většinu lidí životou. Prostý pohled na křivky vitálních statistik nás ale přesvědčují, že lavina změn zasáhla rodinu západoevropského typu v druhé polovině dvacátého století natolik, že sociální teorie rodiny nemůže bez-
trestně zůstat ve stereotypu svých tradičních teorií.

Pro sociologickou teorii měl prudký vývoj předmětu jejího zkoumání tři samozřejmé důsledky. Prředevším byl ořvesen koncept rodiny jako morfostatické instituce. Je odvozen ze situace, kdy rodiče byli závažným a víceméně jediným vzorem pro nastupující generaci, kde nashromážděná zkušenost měla dlouhou platnost a předávala se pomalou socializací z rodičů na děti. Ač se mnohé změny začaly hlásit o hodně dříve, odlišnost v chování generací v polovině dvacátého století akcelerovala tak dramaticky, že rodina mohla být stěží nadále považována za archetyp stability.

Za druhé si sociologie rodiny uvědomila, že nemůže budovat svou teorii výlučně na základě modelu monogamické, neolokální a dvougenerační rodiny. Ač to byl model do poloviny dvacátého století normativně závazný ve střední třídě, se silným přesahem do celé společnosti, a ač aspoň jako normativní model zůstává pro většinu populace v platnosti, není dále možno přehlížet jeho varianty a odchylky od něho, čtené zejména mimo střední třídu a mimo bílé většiny, až dosud majoritní v naší civilizaci. Není možné přehlížet ani fakt, že s tím, jak se zúžil prostor reprodukčního chování v sociálním prostoru, nabývají na legitimitě a na významu jiné typy domácností, od nejrůznějších typů neserždaného soužití a sezdaného nesoužití přes programový život mimo rodinné svazky či manželství po soužití homosexuálů a rodiny lesbiček s adoptovaným dítětem. S tím či oním můžeme nesouhlasit, nemůžeme to však nevidět.

Z příznání si této obrovské plurality lidského snubního a reprodukčního chování vyplynula pak přirozeně, za třetí, rezignace na pokus o vybudování jedné základní teorie rodiny, aspoň prozatím.

Vyplyvá tedy i z povahy sledovaného předmětu, že, počínaje sedmdesátými lety minulého století a čtvrtou kapitolou této knihy, opouštíme

★ ZOPAKUJME SI

1. Proč se říká, že rodina je základ státu a ve své podstatě se nikdy nemění? Přijdete na více vysvětlení? Co si sami myslíte, funguje to tak?
2. V čem spočívá rozdíl mezi přesvědčením o stabilitě a neměnnosti určité, pro nás kulturní okruh charakteristické formy rodiny, a přesvědčením, že rodina je stabilizujícím prvkem sociálního systému, ať už vypadá jakkoli?
3. K jakým změnám došlo při přechodu od tradiční rodiny v procesu modernizace a co ty změny způsobilo?
4. A jakým způsobem dochází teď, na prahu doby postmoderní? Proč?
5. Co vám říká výraz *simultaneita nesoučasníků*? Vidíte něco takového kolem sebe?
6. Znáte ve svém okolí domácnosti, které jsou uspořádány jinak než do formy tradiční párové monogamické rodiny s dětmi? Jak jsou uspořádány a v čem se liší?

★ Úloha první

Vybavte si v hlavě a nakreslete mapu sítě konceptů, které jsou ve vaší mysli spjaty s pojmem „rodina“ – přímo nebo nepřímou, v doslovném anebo přeneseném slova smyslu. Příkladem vám může být přiložená mentální mapa slova *exploitation*, jež v angličtině značí vykořisťování, ale také těžbu či využívání. Právě pro tu víceznačnost základního pojmu ji ponecháváme bez překladu – a také proto, aby překlad příliš neusměrnil vaši vlastní představivost. Každá mentální mapa je zároveň individuální i obecně sdílená. Díky této ambivalenci se domluvíme – někdy ale také nejme s to se domluvit.